

ADAM KONRAD BIGOSIŃSKI
(Mogliano)

DZIAŁALNOŚĆ FIRMY ORGANMISTRZOWSKIEJ P. B. VOELKNER W POZNANIU

STRESZCZENIE: Mimo wielu dotychczasowych publikacji dotyczących działalności zakładu organmistrzowskiego Paula Voelknera temat nadal nie został wyczerpany. Dzięki coraz szerszym badaniom źródłowym wychodzą coraz to nowe fakty dotyczące nie tylko wybudowanych przez niego instrumentów, ale też o samym organmistrzu. Niniejszy artykuł ma na celu prezentację nowych faktów z życia Paula Voelknera a także zaprezentowanie części jego działalności w Poznaniu w wymiarze postawionych przez niego instrumentów. Zagadnienie to jest o tyle interesujące, gdyż właśnie w tym mieście Voelkner zbudował swoje największe organy.

SŁOWA KLUCZOWE: organy, organologia, organmistrzostwo, Poznań.

THE ACTIVITY OF ORGAN-BUILDING COMPANY P.B VOELKNER IN POZNAŃ

ABSTRACT: Despite many publications on the activities of Paul Voelkner's organ-building company, the topic has not yet been exhausted. Thanks to increasingly broader source research, new information is being disclosed not only about the instruments he built, but also about himself. The purpose of this article is to present facts from Voelkner's life and his activities related to the instruments he built. This issue seems to be particularly interesting as it is in Poznań that Voelkner built his largest organs.

KEYWORDS: organ, organ-building, organ studies, Poznań.

Translated by Hanna Rybkowska

Działalność firmy organmistrzowskiej Paula Voelknera z Bydgoszczy była już przedmiotem kilku artykułów opublikowanych m.in. przez W.J. Bryllę¹, J. Jancę², A. Prasała³ czy też M. Kołodzieja⁴, a także hasel encyklopedycznych⁵. Niestety prace te nadal pozostawiły bez odpowiedzi wiele pytań, chociażby te dotyczące życia organmistrza, skupiając się głównie na szczegółach technicznych wykonanych przez niego instrumentach, jednocześnie powtarzając znane dotychczas fakty z życia organmistrza.

Jak się okazało, materiał archiwalny dotyczący życia i twórczości organmistrza z Duninowa nie został dostatecznie wyczerpany. Znajduje się on właśnie w Poznaniu, który okazał się dla Voelknera szczęśliwym miastem. To tutaj Voelkner najpierw zdobył nagrodę na Wschodnoniemieckiej Wystawie Przemysłu, Handlu i Rolnictwa w 1911 r.⁶, a później zbudował swoje największe organy w karierze. Te wszystkie aspekty pozwoliły pochylić się nad działalnością organmistrza w Poznaniu, co stanowić będzie przedmiot niniejszego artykułu. Został on podzielony na dwie części – pierwszą dotyczącą życia Paula Voelknera oraz drugą stanowiącą opis instrumentów wybudowanych przez należący do niego zakład organmistrzowski⁷.

¹ W. J. B r y l l a, *Organmistrz Paul Voelkner z Bydgoszczy – przyczynki do monografii firmy* [w:] *Organy i muzyka organowa VII*, Gdańsk 1988, s. 99–112.

² J. J a n c a, *Uzupełnienie do artykułu W. J. Brylli pt. „Organmistrz Paul Voelkner z Bydgoszczy”* [w:] *Organy i muzyka organowa VIII*, Gdańsk 1991, s. 303–304.

³ A. P r a s a ł, *Szczegóły konstrukcyjne organów Paula Voelknera na przykładzie unikalnego katalogu firmowego z 1900 r.* [w:] *Folia Organolica* nr 1, Opole 2018, 7–28.

⁴ M. K o ł o d z i e j, *Bydgoski okres działalności organmistrza Paula Voelknera* [w:] *Organy i ludzie: młoda organologia Polska*, pod red. M T r z a s k a l i k - W y r w a, Warszawa 2015, s. 119–126. Autor prowadził dość szerokie badania dotyczące prac firmy, jednakże ich wyniki nie zostały jak dotąd opublikowane.

⁵ Hasło *Paul Voelkner* [w:] *Geschichte der Orgelbaukunst in Ost- und Westpreussen von 1333 bis 1944. Bd. 2.2, Von Johann Preuß bis E. Kemper & Sohn, Lübeck-Bartenstein*, red. W. R e n k e w i t z, J. J a n c a, H. F i s c h e r, Köln 2015, s. 709 oraz W. J. B r y l l a, *Voelkner* [w:] *Lexikon norddeutscher Orgelbauer, Bd. 3: Sachsen-Anhalt und Umgebung*, pod red. U. P a p e i W. H a c k e l, Berlin 2015, s. 593–594.

⁶ Voelkner odnotowywał ten fakt na swoim papierze firmowym datowanym po 1911 r., nie podając jednak której wystawy ona dotyczy. Jego nazwisko znajduje się w katalogu wystawców teje wystawy, zob. *Ostdeutsche Ausstellung für Industrie, Gewerbe und Landwirtschaft, Posen 1911: offizieller Katalog*, Poznań 1911, s. 102.

⁷ Do omówienia pozostają instrumenty przebudowane przez Voelknera oraz powstałe w dzielnicach, które zostały włączone w granice administracyjne Poznania w 1900 r. Jest to jednak materiał na osobny artykuł.

Informacje biograficzne

Dotychczas znane informacje dotyczące organmistrza były niepewne i opierały się tylko na bliżej nieokreślonych przekazach źródłowych. Dzięki badaniom genealogicznym udało się jednak potwierdzić wcześniejsze przekazy oraz uzupełnić je o nowe fakty. Paul Berthold Voelkner urodził się 25 lutego 1869 r. w ewangelickiej rodzinie w Duninowie (niem. Dünnow) koło Słupska⁸. Był synem słynnego na Pomorzu organmistrza Christiana Friedricha Voelknera, który od 1859 r. prowadził zakład organmistrzowski w Duninowie⁹. W 1899 r., prawdopodobnie w Parsęcku koło Szczecinka, wziął ślub z Elisabeth Caroline Barbarą z d. Bösel (lub Böse)¹⁰. Co do potomstwa małżeństwa Voelknerów brak wiadomości, choć przekazy prasowe nawiązujące do mającego miejsce w nocy z 17 na 18 stycznia 1906 r. pożaru zakładu i domu organmistrza wspominają o dzieciach¹¹. Voelkner nie odebrał nauki jedynie od ojca. Jak wynika z listu wysłanego do okręgowego inspektora budowlanego Köhna, ukończył on kilka semestrów na *Königliche Hochschule* w Charlottenburgu, dzisiejszy Uniwersytet Techniczny w Berlinie¹². Od ok. 1900 r. Paul samodzielnie prowadził firmę, którą po wspomnianym pożarze przeniósł do Bydgoszczy¹³.

Ciekawą informacją, także z punktu widzenia niniejszego artykułu, są podróże Voelknera do Poznania i założona mu przy tej okazji karta meldunkowa. Wynika z jej, że 24 grudnia 1914 r. Voelkner przyjechał z Bydgoszczy, zatrzymując się na ul. Nowowiejskiego 1 (daw. niem. Lindenstrasse) u rodziny Oertel¹⁴. Do Bydgoszczy wrócił 21 lutego

⁸ Archiwum Państwowe w Poznaniu [dalej cyt.: APP], *akta Miasta Poznania, Kartoteka ewidencji ludności* [dalej cyt.: *Kartoteka ewidencji ludności*], sygn. 15205, s. 560–561.

⁹ A. P r a s a ł, *dz. cyt.*, s. 7.

¹⁰ USC Parsęcko, księga 476/1 z 1899 r. Według serwisu *Pomorskie Towarzystwo Genealogiczne*, które indeksowało księgi USC z terenu Pomorza w tym z Parsęcka, żona Voelknera nosiła nazwisko Böse, zaś w karcie meldunkowej Voelknera nazwisko zapisane jest jako Bösel. Wersja z USC wydaje się być bardziej pewna, gdyż karty meldunkowe są źródłem wtórnym. Zdarzały się przypadki błędów przy wpisywaniu nazwisk.

¹¹ M. K o ł o d z i e j, *dz. cyt.*, s. 119–120.

¹² APP, Inspekcja Budowlana w Poznaniu – mieście [dalej cyt.: IBP-m], sygn. 66, k. 17v.

¹³ M. K o ł o d z i e j, *dz. cyt.*, s. 119–120.

¹⁴ Herman Oertel (1862–1918) był diakonem we wspólnocie ewangelickiej. Być może służył on w parafii św. Pawła, w której Voelkner składał organy; [za:] APP, *Kartoteka ewidencji ludności*, sygn. 14879, s. 915.

1915 r.¹⁵. Wpis ten wskazuje, że święta Bożego Narodzenia Voelkner spędził poza domem. Być może nie żyła już wtedy żona Voelknera lecz odpowiednie wpisy dotyczące jej zgonu nie zostały odnalezione. Voelkner ponownie przyjechał do Poznania 7 kwietnia 1915 r. tym razem zatrzymując się na ul. Zamkowej 5 (niem. Schlosstrasse) u rodziny Bogusławskich. Organmistrz opuścił Poznań 11 czerwca 1915 r. i powrócił do Bydgoszczy¹⁶. Trudno orzec, czy wizyty w Poznaniu miały charakter prywatny, czy zawodowy. Za prywatnym charakterem przemawiają wspomniane wcześniej święta Bożego Narodzenia. Jednak na przełomie 1914 i 1915 r. składane były organy w kościele św. Pawła, co przemawia za podróżami służbowymi. Prawdopodobnie nie były to jedyne wizyty Voelknera w Poznaniu, gdyż jego pierwszy instrument powstał tu w 1909 r., w 1911 r. otrzymał on nagrodę, którą szczylił się na papierze firmowym, a także później, gdyż w 1918 r. odpowiedzialny był za piszczałki prospektowe w instrumentach kościoła bernardynów i w kościele pofranciszkańskim. O znaczących zmianach w życiu Voelknera może też świadczyć przekształcenie firmowej tabliczki. Jak wykazał M. Kołodziej, Paul Voelkner używał trzech typów tabliczek. Dwa pierwsze typy zawierały inicjały dwóch imion organmistrza (P. B.), nazwisko (Voelkner) oraz miejscowość, w której Voelkner prowadził swój zakład (typ pierwszy zawierał miejscowości Dünnow i Bromberg, drugi zaś tylko Bromberg). Trzeci typ, stosowany mniej więcej od 1913 r. pozbawiony został drugiego inicjału imienia¹⁷. Tym sposobem zerwał on z tradycją stosowania dwóch imion na tabliczkach firmowych, którą zapoczątkował Christian Friedrich Voelkner.

Podobne zjawisko zauważalne jest w nagłówku korespondencji firmowej. Początkowo Voelkner umieszczał w nim dwa imiona oraz podobnie się podpisywał¹⁸. W późniejszym okresie w nagłówku znajdowało się tylko jedno imię Voelknera. Podobnie ograniczony został jego podpis¹⁹. Na dokumencie z 1915 r. znajduję się już pieczętka zawierające pełną formę pierwszego imienia i nazwisko organmi-

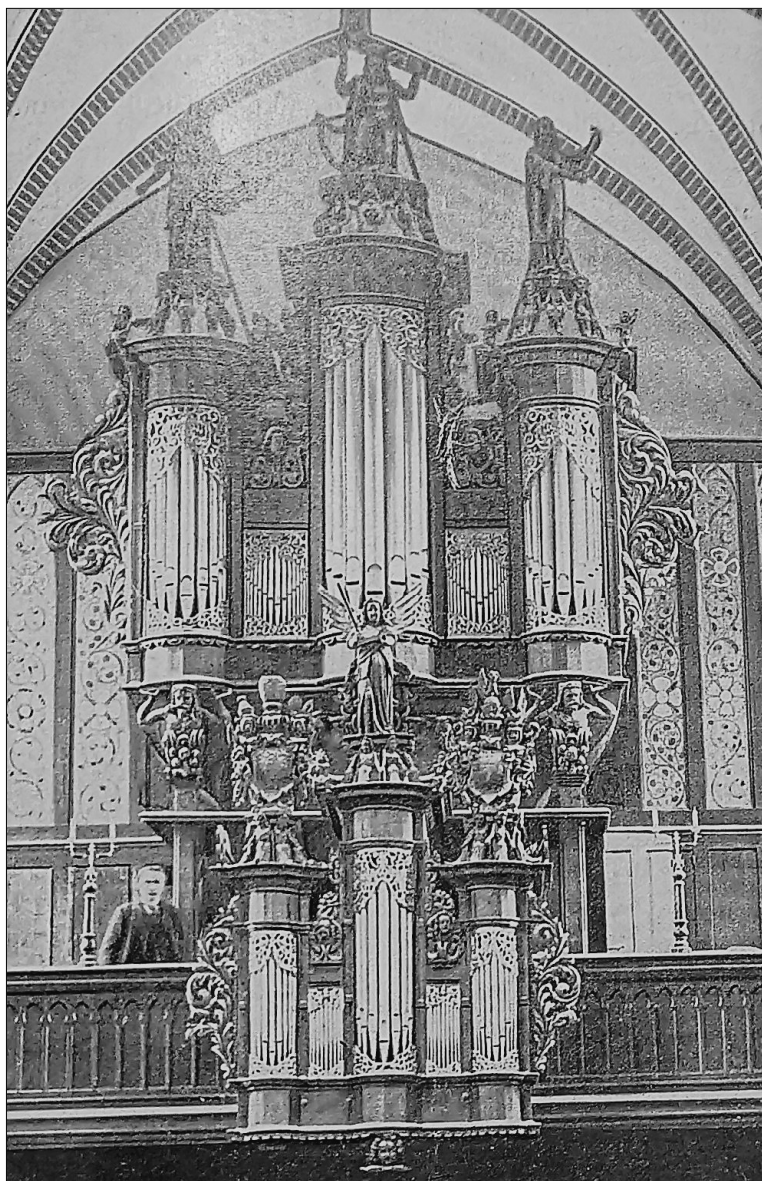
¹⁵ APP, *Kartoteka ewidencji ludności*, sygn. 15205, s. 560–561.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ M. Kołodziej, *dz. cyt.*, s. 122.

¹⁸ M.in. Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie [dalej cyt. AAG], Archiwum Parafii [Bydgoszcz-Fara, dop. aut.] 84/61 *Budowa organów i reparacja*, k. 140v.

¹⁹ M.in. APP, IBP-m, sygn. 53, s. 9, 12.

Paul Voelkner przy organach kościoła św. Jacka w Słupsku

strza²⁰. Trudno określić czy faktycznie w życiu rodziny Voelknerów stało się coś na tyle poważnego, że Paul posunął się do takiego kroku, czy też jest to sprawa czysto przypadkowa.

Zagadką pozostaje nadal kwestia końca działalności Voelknera. W cytowanym przez M. Kołodzieja dziele Hansa Schreiberera zapisano informacje, która wskazywałaby na przeprowadzkę Voelknera do wsi Garczegorze koło Lęborka (niem. Garzigar) w 1920 r.²¹. Zgoła inny rok wyjazdu organmistrza podaje *Wirtualne Muzeum Zabytkowych Instrumentów Muzycznych*. Autor sugeruje, iż miało to miejsce w 1924 r. W tym samym miejscu, cytując wypowiedź W. Brylli, autor stwierdza, że Voelkner po wojnie (prawdopodobnie II wojnie światowej) miał osiąść w Lipsku²². Bardziej prawdopodobną datą wyjazdu organmistrza z Bydgoszczy jest 1924 r., gdyż właśnie w tym roku Wybrański oficjalnie założył własną firmę organową, a maszyny odkupił od swojego mistrza Voelknera, u którego praktykował²³. Obecny stan badań nie pozwala na dokładną weryfikację tych informacji.

Organy w Domu Ewangelickim, obecnie Akademia Muzyczna (dawniej Evangelisches Vereinshaus)

W opisywanym okresie działalności Voelknera w Poznaniu działały już dwie znaczące firmy organowe – Alberta Polzina i Józefa Stanisławskiego²⁴. Nie przeszkodziło to jednak organmistrzowi w wejściu na rynek poznański. Symboliczną przepustką okazały się organy wybudowane w Domu Ewangelickim.

Sam budynek został wybudowany w latach 1907–1909 według projektu O. Johannisa z Charlottenburga. Był on miejscem spotkań miejscowych ewangelików. W budynku mieściły się m.in. sale zebrań, sala rozrywkowa,

²⁰ Tamże, s. 77.

²¹ M. Kołodziej, *dz. cyt.*, s. 121.

²² <https://zabytkoweinstrumenty.wordpress.com/2019/03/09/voelknerowie-organmistrzowie-z-duninowa/comment-page-1/?unapproved=882&moderation-hash=937277a1d95c91cc6b4fd68b9428e268#comment-882> [dostęp: 06.01.2020].

²³ J. Musialik, *Bydgoska wytwórnia fisharmonii M. Wybrański i S-ka*, [w:] *Polski Rocznik Muzykologiczny*, t. XV, Warszawa 2017, s. 245.

²⁴ L. Czacharowski, *Katalog organmistrzów poznańskich i ich prac od XVI wieku do 1945 roku*, [w:] *Kronika Miasta Poznania*, 2/2010, Poznań 2010, s. 61–67.

biblioteka, restauracja, pokoje hotelowe, a nawet przytułek. Po II wojnie światowej w budynek został zajęty przez Akademię Muzyczną²⁵.

O budowie instrumentu niestety niewiele wiadomo z powodu braku materiału źródłowego. Dzięki drukowi reklamowemu firmy Voelkner dowiadujemy się jednak, że instrument został wybudowany w 1909 r.²⁶. Zapewne umieszczono go w sali rozrywkowej (dzisiejsza Aula Stara Akademii Muzycznej).

Za sprawą ankiety sporządzonej 8 stycznia 1944 r. na potrzeby rekwizycji piszczałek na działania toczone podczas II wojny światowej udało się ustalić więcej szczegółów na temat instrumentu. Organy nie posiadały prospektu. Nie wiadomo, czy instrument został tak zbudowany, czy też prospekt nie został w jakiś sposób uszkodzony, tym bardziej, że w ankiecie zapisano, że organy w 1943 r. były nieużywane. Instrument ten o trakturze pneumatycznej posiadał 12 głosów rozdysponowanych na dwa manualy i klawiaturę nożną²⁷. Dyspozycja prezentowała się następująco:

Tab. 1. Dyspozycja organów znajdujących się w Domu Ewangelickim²⁸

Manual I	Manual II	Pedał
Bordun 16'	Liebl. Ged. 8'	Subbass 16'
Principal 8'	Gambe 8'	Violoncello 8'
Konzertflöte 8'	Aeoline 8'	
Octave 4'	Vox coelestis 8'	
Rauschquinte 2 2/3' und 2'	Traversflöte 4'	

Ankieta nie wspomina o połączeniach, jednak z dużym prawdopodobieństwem ograniczały się one tylko do połączeń między manualami i manualów do pedału.

²⁵ O. K i e c, *Protestantyzm w Poznańskim 1815–1981*, Warszawa 2001, s. 183.

²⁶ Paul Voelkner, *Bromberg. Orgel-Bauanstalt mit Maschinenbetrieb. Verzeichnis*, k. b/n.

²⁷ APP, KEP, sygn. 2951, k. b/n.

²⁸ Tamże. Pisownia głosów według danych zawartych w ankiecie.

Powojenna historia instrumentu jest niejasna. Istnieje przekaz, że części organów zostały wykorzystane do budowy instrumentu znajdującego się w Zespole Szkół Muzycznych w Poznaniu przy ul. Głogowskiej²⁹.

Organy w Auli Uniwersyteckiej (dawniej *Konzertsaal der Königliche Akademie*)

Aula Uniwersytecka wraz z *Collegium Minus* została wybudowana w latach 1905–1910 na potrzeby Akademii Królewskiej (niem. *Königliche Akademie zu Posen*). Po I wojnie światowej budynki przeszły na własność Wszechnicy Piastowskiej, późniejszego Uniwersytetu Poznańskiego, z którego wydzielił się Uniwersytet im. Adama Mickiewicza oraz Uniwersytet Medyczny im. Karola Marcinkowskiego. Oba uniwersytety nadal korzystają z Auli. Ponadto dzięki swoim walorom akustycznym Aula wykorzystywana jest przez Filharmonię Poznańską³⁰.

Instrument zbudowany w Auli stanowił jedyny przykład koncertowych organów wybudowanych przez Voelknera. Określenie *Konzertorgel* pochodzi z wspomnianego wcześniej druku reklamowego organmistrza³¹. O powstaniu instrumentu oraz jego specyfikacji wiadomo niewiele. Plan ich wybudowania pojawił się w 1909 r. Prospekt został zaprojektowany przez Eduarda Augusta Wilhelma Fürstenaua³². Organy ukończono na początku 1910 r., jednak spłata należności wynoszącej 16797 marek trwała do 1912 r.³³. Krótki opis, skupiający się jedynie na kwestiach technicznych, został zamieszczony w ogólnym opisie Auli sporządzonym w 1911 r. Według autora opisu organy posiadały 35 głosów rozdysponowanych na dwa manuały i klawiaturę pedałową. Organy były wyposażone w żaluzję dla II manuału oraz wałek crescendo. Kontuar wbudowany był centralnie w szafę organową i zamykany był drewnianymi drzwiczkami. Oprócz tego istniało specjalne przykrycie dla klawiatury pedałowej. Nad kontuarem zostało zamontowane również specjalne oświetlenie. Instrument był zasilany silnikiem elektrycznym znajdującym się w prawym bocznym pomieszczeniu za sceną łącznie z miechem.

²⁹ Przekazy ustne pochodzące z rozmów między organistami w Poznaniu, notatka w posiadaniu autora.

³⁰ *Architektura i urbanistyka Poznania w XX wieku*, red. T J a k i m o w i c z, Poznań 2005, s. 89–90.

³¹ *Paul Voelkner, Bromberg. Orgel-Bauanstalt mit Maschinenbetrieb. Verzeichnis*, k. b/n.

³² M. K o ł o d z i e j, *dz. cyt.*, s. 126.

³³ APP, IBP-m, sygn. 77, k. b/n.

Nad silnikiem została umieszczona instrukcja jego uruchamiania i konserwacji. Wejście do organów miały zapewnione tylko dwie osoby – budowniczy instrumentu i ekspert organowy zatrudniony w Akademii³⁴.

Dyspozycja organów niestety nie jest znana. Sprawa jej odtworzenia jest o tyle skomplikowana, że Voelkner nie wybudował innego instrumentu koncertowego. Biorąc pod uwagę fakt, że nawet w największym swoim instrumencie budowniczy zastosował małą ilość głosów wysokostopowych, dyspozycja organów w Auli zapewne została utrzymana w koncepcji romantycznej i być może była zbliżona do organów znajdujących się w kościele Narodzenia NMP w Szczecinku, zbudowanych ok. 1908 r. i posiadających również 35 głosów. Dyspozycja organów w Szczecinku prezentuje się następująco:

Tab. 2. Dyspozycja organów w kościele Narodzenia NMP w Szczecinku³⁵

Manual I	Manual II	Pedał
Prinzipal 16'	Lieblich Gedackt 16'	Principalbass 16'
Bordun 16'	Geigenprinzipal 8'	Violon 16'
Principal 8'	Gedackt 8'	Subbass 16'
Gambe 8'	Konzertflöte 8'	Echobass 16'
Salicional 8'	Gemshorn 8'	Quintbass 10 2/3'
Rohrflöte 8'	Schlamey 8'	Octavbass 8'
Flüte harmonique 8'	Aeoline 8'	Violoncello 8'
Hohlflöte 4'	Vox coelestis 8'	Bassflöte 8'
Octave 4'	Fugara 4'	Octave 4'
Piccolo 2'	Traversflöte 4'	Posaune 16'

³⁴ APP, IBP-m, sygn. 77, k. b/n. Za pomoc w transkrypcji serdecznie dziękuje Bartoszowi Skopowi.

³⁵ Na podstawie oględzin własnych autora.

Rauschquinte 2 2/3' u. 2'	Progressio 2–4 Fach	
Cornett 2–4 Fach		
Mixtur 5 Fach		
Trompete 8'		

Połączenia: Pedalkoppel I, Pedalkoppel II, Manualkoppel, Subotavkoppel II:I; Tremulant (uruchamiany rejestrem Calcanten Ruf); Freie Combination I, Freie Combination II, Registratur Absteller; rejestry zbiorowe: Piano, Forte, Tutti, Auslöser; Pianopedal, Auslöser; Rollscheller, Auslöser; Rohwerk Absteller, Auslöser.

W 1917 r. z organów zarekwirowano 87 piszczałek prospektowych o łącznej wadze 298,5 kg. Po zakończeniu I wojny światowej, na polecenie ks. Gieburowskiego naprawą i uzupełnieniem organów miała zająć się firma Ludwika Saganowskiego³⁶, jednak ich naprawa trwała stosunkowo długo. Według relacji z koncertu Feliksa Nowowiejskiego zawartej w „Gońcu Wielkopolskim” z 16 stycznia 1923 r. organy były naprawione tylko w części – uzupełniono jedynie piszczałki prospektowe, ale wewnątrz instrumentu nie zostało naprawiane oraz nie dokonano strojenia instrumentu³⁷. W 1929 r. organy musiały już być całkowicie wyremontowane. Świadczyć może o tym bardzo erudycyjny opis wykonania *Preludium i fugi Ges-dur* Mieczysława Surzyńskiego przez Feliksa Nowowiejskiego: „Słuchając tych organów pod palcami prof. Nowowiejskiego odnosi się dziwne optyczne złudzenie. Otóż organy raz są małe i metalowe – drugi raz wielkie i takie różnobarwne, że ćmi się w oczach, raz są skrzypkami pastuszka wiejskiego – to znowu rozrastają się w jakiś olbrzymi instrument z klawiszami z ludzkich serc, na które jakiś mocarne bóstwo kładzie swe palce – i gra tonami ludzkich serc”³⁸.

Co ciekawe, we wcześniej wspomnianym opisie, liczba rejestrów została odznaczona, a poniżej inną ręką zapisano prawdopodobnie słowo *verändert* – zmienione, przeobrażone, co może świadczyć o rozbudowie instrumentu. Pierwszy remont, a być może sama przebudowa

³⁶ APP, IBP-m, sygn. 77, k. b/n.

³⁷ *Goniec Wielkopolski*, R. 46, nr 11 z 16 I 1923 r., s. 2.

³⁸ *Nowy Kurjer* (dawniej „Postęp”), R. 40, nr 110 z 14 V 1929 r., s. 5.

była przeprowadzona jeszcze przez samego Voelknera. Jest to wysoce prawdopodobna choć niepotwierdzona źródłowo teza. Uzasadnić ją można m.in. sposobem prowadzenia akt. Poszyt zawierający dokumentację auli kończy się na 1919 r. i co więcej dokumentem sporządzonym w j. polskim. Można zatem przypuszczać, że odnotowana przebudowa miała miejsce w czasie, kiedy akta były cały czas w użyciu. Ponadto według zachowanych planów auli pomieszczenie z silnikiem oraz miechem znajdowało się pod sceną, co może świadczyć o jego przeniesieniu z poprzedniego miejsca wymienionego w opisie auli z 1911 r.³⁹ Niemniej jednak rozbudowa instrumentu miała miejsce. Świadczy o tym sporządzony prawdopodobnie po II wojnie światowej spis dyspozycji organów. Prezentowała się ona następująco:

Tab. 3. Dyspozycja organów w Auli Uniwersyteckiej po 1945 r.⁴⁰

Manual I ⁴¹	Manual II ⁴²	Pedal
Principal 16'	Tuba Mirabilis 8'	Posaune 16'
Principal 8'	Geigenprincipal 8'	Principalbass 16'
Gamba 4'	Principał 4' ⁴³	Zartbass 16'
Gemshorn 8'	Schalmei 4'	Subbass 16'
Flöte harmonique 8'	Bordun 16'	Quintbass 10 2/3'
Gedeckt 8'	Salicional 8'	Octavbass 8'
Rohrflöte 4'	Vox coelestis 8'	Bassflöte 8'
Feldflöte 2'	Konzertflöte 8'	Octave 4'
Octave 2'	Flautamabilis 8'	Quinte 2 2/3'
Kornett 2'	Quintatön 8'	

³⁹ APP, IBP-m, sygn. 75, k. b/n.

⁴⁰ Dyspozycja udostępniona przez Piotra Matogę, za co mu serdecznie dziękuję.

⁴¹ Lista głosów ułożona odwrotnie w stosunku do zapisu dokumentu.

⁴² Lista głosów ułożona odwrotnie w stosunku do zapisu dokumentu.

⁴³ Pisownia oryginalna, zapewne błąd przy pisaniu, chodzi o Principal 4'.

Mixtur 3–4 Fach	Rohrflöte 8'	
Trompete 8'	Traversflöte 4'	
	Zartquinte 2 2/3'	
	Piccolo 2'	
	Superquinte 1 1/3'	
	Schwiegel 1'	

Połączenia: Manualkoppel, Suboctavkoppel II–I, Superoctavkoppel II–I, Pedal Koppel I, Pedal Koppel II; żaluzja II manualu, wałek crescendo; przyciski pod manualu: Registerabsteller, Comb. I, Comb. II, Piano, Forte, Tutti, Auslöser, Pianopedal, Auslöser, Rollschweller, Auslöser, Rohrwerkabsteller, Auslöser.

Ze spisu wynika jednoznacznie, że organy zostały przebudowane w duchu *Orgelbewegung*. Do organów dodano dwa głosy, a część głosów została zapewne zamieniona na głosy o wyższym stopażu, których Voelkner na pewno nie używał, gdyż, jak powszechnie wiadomo, w okresie jego działalności nie były one stosowane w budownictwie organowym. Zastosowanie niemieckich nazw głosów może świadczyć, że organy rozbudowano w latach okupacji niemieckiej 1939–1945. W tym samym czasie w kościele ewangelickim św. Pawła swoje prace prowadził prawdopodobnie Josef Goebel, gdzie również znajduje się instrument Paula Voelknera. Tam również organy zostały przebudowane w duchu *Orgelbewegung* (o czym mowa będzie w następnym podrozdziale). Czyni go to zatem głównym „podejrzany” o przebudowę instrumentu w Auli. Nie jest to jednak informacja pewna, gdyż materiał archiwalny na temat przebudowy w zasadzie nie istnieje.

Powojenna historia instrumentu jest dość przygnębiająca. Lata zaniedbań oraz mało fachowych napraw doprowadziły do sporej dewastacji instrumentu. Podczas przeglądu w 1973 r. stwierdzono całkowite zużycie instrumentu, a remont określono jako nieopłacalny z powodu ni-

skiej wartości artystycznej instrumentu⁴⁴. Organy rozebrano w 1975 r. a ich części wywieziono prawdopodobnie do kościoła w Woźnikach, gdzie miały być wykorzystane do budowy instrumentu. Faktu dotarcia tam części oraz ich zamontowania nie sposób udowodnić⁴⁵. Wydawać by się mogło, że ślad po organach Voelknera zagaśniał całkowicie, jednak podczas remontu instrumentu w jednym z poznańskich kościołów odkryto pewne ślady, które mogą pozwolić na wyjaśnienie zagadki zaginionego instrumentu⁴⁶.

Obraz całej operacji wymiany instrumentu nie byłby pełen, gdyby nie opisane przygody z tym związane. Po pierwsze podczas budowy powstał mały problem – cała Aula wraz z organami i prospektem należała do uniwersytetu, zaś nowe organy należały już wprawdzie do filharmonii, jednak prospekt cały czas figurował w spisie inwentarza po stronie uczelni. Po drugie, specyficzny mikroklimat wysoce niekorzystnie wpływał na stan organów. Aula była ogrzewana tylko przy okazji organizowania w niej koncertów. Ponadto organy często były zasłaniane, a co gorsze wylot ciepłego powietrza znajdował się tuż przy instrumencie. Jeden z muzyków tak relacjonował swoją grę na organach podczas uroczystości: „Gdy akompaniowałem do *Gaudeamus*, siedziałem tam za kotarą bez koszuli i w gaciach”⁴⁷. Joachim Grubich podchodził do wad instrumentu humorystycznie i zwykł mawiać: „Może tym razem się nie zatnie”⁴⁸. Doszło nawet do tego, że podczas próby przed koncertem największa piszczałka prospektowa (ok. trzech metrów i 50 kg wagi) należąca do głosu pryncypałowego „(...) dyskretnie wychyliła się poza koronę prospektu, jakby niezdecydowana zatrzymała się na moment, wyłamała ornament (okazał się gipsową fuszerką), a potem już z determinacją poleciała z wysokości kilku metrów wprost w kierunku kontuaru, wydała dźwięk uderzanego idiofonu, odkształciła samą siebie i przy okazji trochę kontuar, na koniec wykonała hamowanie ślizgiem po lśniącej posadzce estrady zostawiając ostre rysy”⁴⁹. Sytuacja była na tyle

⁴⁴ L. Czacharowski, *Niebudująca historia papierowej piszczałki*; [w:] *Ruch Muzyczny* nr 3/1988, s. 25.

⁴⁵ Tenże, *Organy poznańskie w świetle badań źródłowych (XIV w. – 1945 r.). Obszar śródmiejski*, [w:] *Kronika miasta Poznania. Władze miejskie*, nr 1/1999, s. 373–374.

⁴⁶ Kwestia ta będzie przedmiotem osobnego opracowania.

⁴⁷ L. Czacharowski, *Niebudująca historia...*, s. 25.

⁴⁸ Tamże, s. 26. Organy i tak się zacięły.

⁴⁹ Tamże, s. 24.

skomplikowana, że kilka godzin później w auli miał odbyć się koncert chóralny z towarzyszeniem organów i orkiestry symfonicznej, a całość miała być transmitowana przez telewizję⁵⁰. Trudno sobie wyobrazić jak wielką tragedią mógł się zakończyć ów występ, kiedy piszczałka ta spadłaby podczas koncertu... Na czas koncertu lukę w prospekcie uzupełniono... piszczałką wykonaną z brystolu. Jak się okazuje organy regularnie stroił i remontował organmistrz Polcyn, lecz instrument był w niezadawalającym stanie. Jak określiła komisja w 1981 r. instrument był w stanie krytycznym, znajdowały się w nim nawet niedopałki papierosów. Jednak ich stan cały czas poprawiany był doraźnie⁵¹. Jak sugeruje L. Czacharowski firma Sauer chwaliła się postawionym w auli instrumentem, który w poznańskich warunkach okazał się wielkim fiaskiem⁵². Instytucje zarządzające instrumentem do sprawy podchodzą z dużym dystansem, gdyż organy wykorzystywane są niezwykle sporadycznie. Obecna dyspozycja instrumentu prezentuje się następująco:

Tab. 4. Dyspozycja organów firmy VEB Sauer znajdujących się w Auli⁵³

Manual I	Manual II	Manual III ⁵⁴	Pedał
Holzgedackt 8'	Pommer 16'	Bordun 16'	Prinzipal 16'
Prinzipal 4'	Prinzipal 8'	Prinzipal 8'	Subbass 16'
Rohrflöte 4'	Rohrflöte 8'	Gedackt 8'	Gedacktbass 16'
Sesquialtera 2 F.	Oktave 4'	Weidenpfeife 8'	Quintbass 10 2/3'
Oktave 2'	Kl. Gedackt 4'	Octave 4'	Octavbass 8'
Sifflöte 1 1/3'	Quinte 2 2/3'	Nachthorn 4'	Pommer 8'
Oktavlein 1'	Oktave 2'	Nasat 2 2/3'	Choralbass 4'

⁵⁰ Tamże, s. 25–26.

⁵¹ Tamże, s. 26.

⁵² L. Czacharowski, *Niebudująca historia...*, s. 26.

⁵³ Na podstawie oględzin autora.

⁵⁴ W szafie ekspresyjnej.

Scharff 4 F.	Waldflöte 2'	Blockflöte 2'	Rohrflöte 4'
Krummhorn 8'	Mixtur 5–6 F.	Terz 1 3/5'	Flachflöte 2'
	Zimbel 2 F.	Quintan 1 1/3'+8/9'	Hintersatz 5 F.
	Trompete 8'	Spitzflöte 1'	Posaune 16'
		Mixtur 5–7 F.	Bombarde 8'
		Dulzian 16'	Corno 4'
		Oboe 8'	

Urządzenia dodatkowe: Tremolo, Aut. Ped.; wyłącznik języków, 6 wolnych kombinacji, stałe kombinacje: Pleno, Tutti; wałek crescendo, Połączenia: III–I, III–II, I–II, III–P, II–P, I–P.

Organy w kościele Najświętszego Zbawiciela (daw. ewangelicki św. Pawła)

Kościół Najświętszego Zbawiciela został zbudowany w latach 1866–1869. Wyróżnia się on wysoką wieżą, która miała górować nad Poznaniem. Od początku swojego istnienia nosił tytuł św. Pawła i służył miejscowej ludności ewangelickiej. Po II wojnie światowej przeszedł w ręce katolików. Początkowo znajdował się on pod kuratelą parafii św. Marcina. W związku z tym, że w Poznaniu istniał już kościół św. Pawła (katedra) wezwanie zmieniono na obecne, Najświętszego Zbawiciela, tworząc przy nim w 1950 r. parafię⁵⁵.

Od momentu powstania świątyni dążono do wybudowania w niej organów. Do przetargu stanęły dwie firmy – Sauera z Frankfurtu oraz braci Walter z Góry. W związku z odgórnie ustalonym budżetem kosztorysy obu firm opiewały na niemal identyczną kwotę – odpowiednio 3405 i 3400 marek, jednak dyspozycje proponowane przez oba zakłady nie zachowały się. Wybrano ofertę Sauera, z którym umowę podpisano 8 maja 1868 r. Datę ukończenia organów wyzna-

⁵⁵ J. Skuratowicz, *Architektura Poznania 1890–1918*, Poznań 1991, s. 90; Z. Ostrowska-Kęłowska, *Architektura i budownictwo w Poznaniu w latach 1780–1880*, Poznań 2009; <http://fredry.pl/historia-parafii/powstanie-parafii/> [dostęp: 16.01.2020].

czono na wrzesień, jednak odbiór instrumentu miał miejsce dopiero w lutym 1869 r.⁵⁶ Według katalogu firmy Sauer instrument wyposażony był w 30 głosów rozdysponowanych na dwa manualy i klawiaturę pedałową⁵⁷. Jak wcześniej wspomniano, dyspozycja instrumentu pozostaje nieznaną. Jedynym znanym głosem, który znajdował się w organach był Salicional 8'⁵⁸. Pewną sugestią co do dyspozycji pozostawia katalog firmowy Sauera, w którym zaprojektowano ogólną dyspozycję dla 30-głosowych organów w następujący sposób:

Tab. 5. Projekt dyspozycji dla 30-głosowych organów opracowany przez Sauera⁵⁹

Manual I	Manual II	Pedal
Principal 16'	Principal 8'	Principal 16'
Principal 8'	Lieblich Gedact 16'	Subbass 16'
Bordun 8'	Harmonika 8'	Violon 16'
Viola di Gamba 8'	Aeoline 8'	Posaune 16'
Flûte harmonique 8'	Lieblich Gedact 8'	Quintbass 10 2/3'
Gmeshorn 8'	Oboë 8'	Octavbass 8'
Quintatön 8'	Fugara 4'	Violoncello 8'
Trompete 8'	Traversflöte 4'	
Quinte 5 1/3'	Octave 2'	
Octave 4'		
Rohrflöte 4'		
Mixtur 5 Fach		

⁵⁶ APP, KEP, sygn. 5877, k. b/n.

⁵⁷ *Catalog der Orgelbau-Anstalt von Wilhelm Sauer in Frankfurt A. Oder, Frankfurt(?) ca. 1882*, s. 7.

⁵⁸ APP, IBP-m, sygn. 53, s. 11.

⁵⁹ *Catalog der Orgelbau-Anstalt von Wilhelm Sauer...*, s. 24.

Cornett 5 Fach		
Cymbel 3 Fach		

Połączenia: II–I, II–P, I–P; Combinationspedal; rejestry zbiorowe (Colletivpedal): mezzoforte, forte, tutti; Schwelltritt.

Prospekt organów formą odpowiadał pozostałym elementom wystroju wnętrza kościoła i utrzymany był w formie neogotyckiej⁶⁰.

W 1910 r. w dokumentach pojawia się sprawa stanu instrumentu oraz jego ewentualnej przebudowy, bądź budowy nowych organów. Ekspertyzę stanu technicznego wykonał Paul Voelkner, a swoje spostrzeżenia zapisał w dokumencie z 26 kwietnia 1910 r. Na początku zwrócił on uwagę na dość dużą ilość głosów umieszczoną w zbyt szczupłej szafie organowej. Dostęp do poszczególnych piszczałek był utrudniony, przez co część metalowych piszczałek była powyginana. Ponadto w organach panował taki ścisk, że poszczególne piszczałki trzeba było stroić z odległości, choć część z nich nie miało nawet tzw. dostroików. Co ciekawe, część piszczałek drewnianych służyła jako podłoga (!), szczególnie na wyższej kondygnacji szafy organowej. Poszczególne grupy piszczałek były przytrzymywane przez drewniane listewki. Drewniane elementy wnętrza były zaatakowane przez drewnojady, przez co część piszczałek nie miała sposobności utrzymać się na swoim miejscu, a część nie grała. Następne wnioski Voelknera dotyczą traktury instrumentu. Organmistrz ocenił trakturę mechaniczną jako konstrukcję starą i niewystarczającą, przez to nie można było w organach wykonywać szybkiej zmiany registracji potrzebnej m.in. we współczesnej muzyce organowej. Cały mechanizm gry był zużyty, a klawisze pedału, jak twierdził, trzaskały bardzo denerwująco. Voelkner stwierdził jednoznacznie, że organy nie spełniały ówczesnych wymagań dla organów kościelnych. Wysnuł on tezę, że nawet kosztowny remont instrumentu może nie poprawić jego stanu. Uważał za konieczne wybudowanie nowych organów, które spełniałyby wymagania estetyczne oraz brzmieniowe. Brak rentowności remontu Voelkner zobrazował na przykładzie najlepiej według niego zachowanego głosu

⁶⁰ L. Czacharowski, *Organy poznańskie w świetle badań źródłowych (XIV w. – 1945 r.). Obszar śródmiejski*, s. 375.

Salicional 8'. twierdząc, że te piszczałki nie są tak cenne, aby dla nich odnawiać całe organy. W kolejnej części organmistrz ponownie poruszył kwestię stanu szafy organowej. Jak stwierdził, niektóre elementy jej wnętrza wystawały już poza obręb szafy organowej (m.in. drewniane piszczałki), a w grę wchodziła rozbudowa instrumentu. Decyzję co do zmian w prospekcie Voelkner pozostawił architektom. Przy okazji wymienił on największe wady prospektu i obudowy organów. Szafa, która miała być wykonana z drewna dębowego, była wykonana większości z drewna fornirowanego oraz sosnowego, które było toczone przez robaka, dębina zaś stanowiła marginalny procent. Po drugie, jedno z wejść do organów otwierane było za pomocą sznurka, który podnosił ciężką deskę do góry. Według Voelknera zerwanie tego sznurka i opadnięcie deski mogło grozić śmiercią⁶¹.

Do ekspertyzy Voelkner dołączył kosztorys na nowe 46-głosowe organy o trakturze pneumatycznej z trzema manualami (C-g³) i klawiaturą nożną (C-f¹) oraz rysunki nowej szafy (nie zachowane). Zaproponowana przez Voelknera dyspozycja prezentowała się następująco:

Tab. 6. Projekt dyspozycji nowych organów dla kościoła św. Pawła⁶²

Manual I	Manual II	Manual III ⁶³	Pedał
Principal 16'	Bordun 16'	Liebl. Gedackt 16'	Principalbass 16' ⁶⁴
Principal 8'	Principal 8'	Geigenprincipal 8'	Violonbass 16'
Gambe 8'	Salicional 8'	Schalmei 8'	Subbass 16'
Gemshorn 8'	Quintatön 8'	Spitzflöte 8'	Salicetbass 16'
Flute harmonique 8'	Konzertflöte 8'	Rohrflöte 8'	Posaune 16'
Gedackt 8'	Liebl. Gedackt 8'	Aeoline 8'	Quintbass 10 2/3'

⁶¹ APP, IBP-m, sygn. 53, s. 9–12.

⁶² Tamże, s. 64–65.

⁶³ Zamknięty w szafie ekspresyjnej.

⁶⁴ Transmisja z Principal 16' z I manualu; informacja dopisana ołówkiem.

Trompete 8'	Clarinete 8'	Vox coelestis 8'	Octavbass 8'
Octave 4'	Principal 4'	Tuba 8' ⁶⁵	Cello 8'
Rohrflöte 4'	Traversflöte 4'	Vox humana 8' ⁶⁶	Bassflöte 8'
Octave 2'	Flautino 2'	Fugara 4'	Octave 4' ⁶⁷
Cornett 2–4 Fach	Progressio 2–3 Fach	Fernflöte 4'	
Mixtur 3–4 Fach		Piccolo 2'	
		Harmonia aethera 3 Fach	

Połączenia: Manualkoppel II:I, Manualkoppel III:I, Manualkoppel III:II, Diskantkoppel II:I, Pedalkoppel zu Manual I, Pedalkoppel zu Manual II, Pedalkoppel zu Manual III; Calcantenruf; Rollschweler; Jalousieschweller; Windpröbe; registry zbiorowe: Piano, Mezzoforte, Forte, Tutti; 2 freie Combinationen; Rollschwellerereinschaltung; Hauptregisteraturabsteller; Rohrwerkausschalter; Pianopedal nebst Auslöser; Auslöser.

Budowę nowego instrumentu, łącznie z montażem (w tym dmuchawy), szafą organową oraz strojeniem, wyceniono na 20000 marek⁶⁸. Wydaje się, że kwota ta była zbyt wysoka dla gminy ewangelickiej i sprawa budowy nowego instrumentu została wstrzymana na dwa lata.

16 lipca 1912 r. prof. Franz Schulz z Ministerstwa Kultury w Berlinie negatywnie ocenił kosztorys Voelknera oraz naniósł na niego pewne poprawki. Na samym początku dokumentu znajduje się dość zaskakująca konkluzja – według opiniodawcy Voelkner w swojej ekspertyzie nie wyjaśnił dostatecznie, dlaczego stare organy są nieodpowiednie oraz poddał pod wątpliwość zużycie instrumentu. Co więcej, według pisma, komisja rządowa badająca instrument stwierdziła, że brzmienie obecnego instrumentu jest wystarczające, sugerując przez

⁶⁵ Głos dopisany w kosztorysie ołówkiem, prawdopodobnie organmistrz zapomniał ich dopisać podczas spisywania swojej propozycji, gdyż w numeracji w tekście maszynowym brakuje dwóch numerów.

⁶⁶ Jak wyżej.

⁶⁷ Transmisja z Octave 4' z I manułu; informacja dopisana ołówkiem.

⁶⁸ APP, IBP-m, sygn. 53, s. 80.

to, że budowa nowych organów jest zbyt duża. Prof. Schulz uznał, że 46-głosowa dyspozycja byłaby zbyt rozbudowana, jeśli chodzi o organy dla kościoła, wskazując jednocześnie, że byłyby to raczej organy koncertowe. Zalecił on wprowadzić następujące zmiany:

- w I manuale usunąć głos Octave 2' oraz zastanowić się nad głosem Rauschquinte, gdyż jego brzmienie można by uzyskać wykorzystując chór z głosu Cornett;
- w II manuale głos Salicional 8' powinien zostać zastąpiony głosem Schalmei 8' z III manualu zaś Lieblich Gedackt 8' głosem Dolce 8'; ponadto głosy Quintatön 8' oraz Flautino 2' powinny zostać usunięte;
- w III manuale głos Schalmei 8' powinien być zastąpiony głosem Lieblich Gedackt 8' z II manualu; ponadto głosy Rohrflöte 8' i Vox humana 8' powinny być usunięte;
- w pedale należy usunąć głosy Quintbass 10 2/3' oraz Octave 4' a głos Salicetbass 16' można by zastąpić transmisją;
- w kwestii połączeń należałoby zmienić Diskantkoppel II:I na Diskantkoppel III:III aby rozszerzyć możliwości *Schwellwerke*; ponadto połączenie Unteroctavkoppel II:I powinno być zastąpione Unteroctavkoppel III:I;
- ograniczyć zużycie cyny na rzecz cynku, co nie wpłynęłoby negatywnie na walory brzmieniowe instrumentu;
- zastanowić się nad możliwością wykorzystania obecnej szafy organowej, łącznie z piszczałkami prospektowymi⁶⁹.

Opinia ta prawdopodobnie zaważyła na dalszym losie wyboru wykonawcy nowego instrumentu. Do zaprezentowania oferty zaproszono jeszcze dwie firmy – Dinse z Berlina i Sauera z Frankfurtu (zarządzanej już wtedy przez Oscara Walckera). Stosowne pismo musiano wysłać także do Voelknera, gdyż w odpowiedzi z 25 września 1912 r. deklarował zmiany w sporządzonym przez siebie kosztorysie, poddając jednak pod wątpliwość (zasugerowane zapewne przez urząd ds. budownictwa) wykorzystanie materiału piszczałkowego ze starego instrumentu⁷⁰.

⁶⁹ APP, IBP-m, sygn. 53, k. 84.

⁷⁰ APP, IBP-m, sygn. 54 k. 74.

Jako pierwsi, bo 9 października 1912 r., organy przyjechali ocenić przedstawiciele firmy Dinse, aby w późniejszym czasie zaprojektować nowy kosztorys na remont, bądź rozbudowę organów w oparciu o ekspertyzę własną, Voelknera i opinię prof. Schulza. Odpowiedź zwrotna prawdopodobnie nie została wysłana⁷¹. 12 października do Poznania miała przyjechać delegacja z firmy Sauer, której postawiono takie samo zadanie, co poprzedniej. Wcześniej, bo 23 września, Sauer zaproponował „w ciemno” budowę 33-głosowych organów, nowa oferta jednak nie wpłynęła⁷². W międzyczasie Voelkner wysłał nowy kosztorys, który jednak nie zachował się w materiale archiwalnym. O jego istnieniu można wyczytać w piśmie datowanym na 18 marca 1913 r., w którym budowniczy zapytuje czy jego nowy kosztorys pozwoli mu na budowę instrumentu⁷³. Porównując datę tego pisma z poprzednimi, datowanymi głównie na październik 1912 r., widać, że budowa organów znów została opóźniona.

Po półrocznej przerwie nastąpił przełom w sprawie budowy organów. Według pism z 26 i 29 października 1913 r., na podstawie złożonych dokumentów, udzielono Voelknerowi pozwolenia na budowę nowego instrumentu. Miał on jedynie doprecyzować kontrakt i wysłać go do podpisania radzie parafialnej. Ponadto uzgodniono, że do budowy wykorzystane zostaną tylko nowe materiały, a co za tym idzie porzucono pomysł wykorzystania elementów poprzedniego instrumentu⁷⁴. 7 listopada 1913 r.⁷⁵ Voelkner wystosował kolejne pismo do urzędu ds. budowlanych załączając kolejne rysunki projektu i szafy organowej. Organmistrz zdecydował się rozbudować istniejącą szafę organową o dwa boczne segmenty oraz wzbogacić zwieńczenie projektu neogotyckimi dekoracjami. Dzięki temu dostęp do piszczałek miał być swobodny, a ich dźwięk miał się dobrze rozchodzić. Ponadto dzięki dobremu zaplanowaniu wnętrza instrumentu udało się w nim umieścić miech, a także zachować dostęp do wejścia na wieżę kościoła, które znajduje się do dziś za szafą organową. Voelkner poruszył także

⁷¹ Tamże, k. 70, 76, 78, 82.

⁷² Tamże, k. 75, 81, 83.

⁷³ Tamże, k. 92.

⁷⁴ Tamże, k. 129.

⁷⁵ W dokumencie błędnie zapisano datę. Zamiast „3” na końcu roku zapisano „2”. Błąd ten został wskazany przez kancelarię rządową. Na błędną datę wskazuje także pieczęćka wpływu, tzw. prezenta, gdzie data roczna to też 1913 r.

kwestie ceny za wykonane prace przy szafie: rozbudowa została wyliczona na jedyne 900 marek, zaś budowa nowej bez malowania i zdobień kosztowałaby 1600 marek, ze zdobieniami 3000 marek i więcej w zależności od jakości i ceny odpowiednich materiałów⁷⁶.

Wielkość budowanego instrumentu wynikała z serii umów i aneksów podpisanych między Voelknerem a radą parafialną w listopadzie i grudniu 1913 r. Ich treść wprowadza niemałe zamieszanie w kwestii instrumentu. W umowie zapisano, że Voelkner miał do wykonania 52-głosowe organy za cenę 16678 marek⁷⁷. Wynika z tego, że organmistrz obniżył cenę instrumentu o prawie 3500 marek jednocześnie budując 6 głosów więcej. Warto w tym miejscu przypomnieć, że elementy starych organów, prócz szafy organowej, nie miały być wykorzystane. Jest to bardzo zaskakująca decyzja Voelknera, który praktycznie miał wykonać instrument „po kosztach”. Dodatkowej pikantarii całej sprawie dodaje wcześniej przytoczona opinia prof. Schulza, która wskazywała na to, aby organy pomniejszyć, a nie powiększyć. Trudno orzec, jak przebiegały negocjacje oraz czy Voelkner nie podszedł do sprawy ambicjonalnie, na co wskazywać może drastyczna obniżka ceny przy większym nakładzie pracy.

Sprawa budowy, mimo odpowiedniej zgody nadal nie ruszała z miejsca. Kwestie proceduralne trwały aż do kwietnia 1914 r. Jak wynika z dokumentacji sprawą pozostałą do wyjaśnienia było powiększenie organów i źródło jego finansowania. Dokument z 3 lutego 1914 r. wskazuje, że strona rządowa nie wyraziła sprzeciwu wobec proponowanego powiększenia organów wskazując, że płatnikiem dodatkowych kosztów jest gmina ewangelicka⁷⁸. To również wydaje się zaskakujące, gdyż wcześniej szukano oszczędności, aby sprawić nowe organy. Ostateczna umowa została podpisana 21 kwietnia 1914 r.⁷⁹ Prace związane z budową trwały do świąt Bożego Narodzenia, jednak dokładna data odbioru, którego dokonał prof. C. R. Hennig, nie jest znana⁸⁰. Być może dlatego też Voelkner w tym okresie przebywał w Poznaniu, na co wskazywała jego karta meldunkowa⁸¹. Jak wynika z oględzin kontuaru

⁷⁶ APP, IBP-m, sygn. 54, k. 127.

⁷⁷ APP, IBP-m, k. 132, 138, 140.

⁷⁸ Tamże, k. 217.

⁷⁹ Tamże, k. 226.

⁸⁰ APP, KEP, sygn. 5878, k. b/n.

⁸¹ Patrz przyp. 12.

Voelkner dopiął swego i wybudował organy o 52 głosach. Świadczy o tym ilość tabliczek rejestrowych oraz wskaźnik crescendo, który kończy się na liczbie 52. Prospekt został rozbudowany o dwa boczne segmenty oraz dodane zostały neogotyckie zwieńczenia.

Na początku 1917 r. w związku z działaniami wojennymi z organów zarekwirowano 126 piszczałek prospektowych o łącznej wadze 189,6 kg⁸². Nie wiadomo, kiedy i przez kogo zostały one później uzupełnione.

W późniejszym czasie organy przeszły remont, który został przeprowadzony prawdopodobnie przez J. Goebela. Instrument znalazł się na liście zobowiązań umownych Goebela z 25 maja 1937 r., choć zdaje się, że informacja ta została dopisana później, gdyż cały dokument pisany jest na maszynie, a dopisek sporządzono ręcznie⁸³.

W liście do Rady Parafialnej z 29 września 1942 r. Goebel informował, że projekt robót został już omówiony z jakimś panem Bornerem. Organmistrz zapewniał, że przeprowadzi tylko niezbędne zmiany, które może rozłożyć na etapy. Po remoncie organy miały spełniać nowoczesne standardy (zapewne chodzi tu o postulaty związane z *Orgelbewegung*). Prosił także o szybką decyzję, gdyż dostarczenie niektórych rejestrów było czasochłonne⁸⁴. Planowano także zmianę traktury na elektropneumatyczną, co nie doszło jednak do skutku⁸⁵.

W lutym 1943 r. parafia starała się o dofinansowanie robót na kwotę 6000 marek, gdyż nie była ona w stanie zbierać tylu pieniędzy na jednorazowy wydatek⁸⁶. Jan Janca w swoim artykule na temat działalności organmistrzowskiej rodziny Goebłów wraz z własnym wykazem prac wskazuje, że Goebel przebudował instrument w 1940 r. powiększając go do 56 głosów⁸⁷. Brak odniesień źródłowych do katalogu nie pozwala na odtworzeniu źródła prezentowanych informacji. Według

⁸² APP, IBP-m, sygn. 53, k. b/n.

⁸³ APP, KEP, sygn. 1332, k. b/n.

⁸⁴ APP, KEP, sygn. 5879, k. b/n.

⁸⁵ L. C z a c h a r o w s k i, *Organy poznańskie w świetle badań źródłowych (XIV w. – 1945 r.). Obszar śródmiejski*, s. 375.

⁸⁶ APP, KEP, sygn. 5879, k. b/n.

⁸⁷ J. J a n c a, *O działalności organmistrzowskiej rodziny Goebłów w setną rocznicę założenia firmy* [w:] *Organy i muzyka organowa* t. IX, Gdańsk 1994, s. 266.

opinii ks. Mizgalskiego z Poznania Goebel faktycznie przebudował organy w latach 1939–44⁸⁸.

W wyniku działań wojennych kościół został uszkodzony pociskami armatnimi, co spowodowało zawalenie się części stropu oraz uszkodzenie organów. Pierwszy powojenny remont został przeprowadzony przez Ludwika Saganowskiego. Organy zostały naprawione na tyle aby móc na nich przeprowadzić koncert, który odbył się 21 października 1945 r.⁸⁹. Ich stan nie był jednak zadawalający.

W kwietniu 1946 r. instrument był ponownie remontowany przez Saganowskiego; wyregulował on wtedy aparaturę tremolo, nastroił głosy i uzupełnił braki. Po tej naprawie, której koszt wynosił 20 000 zł, organy miały być w jeszcze gorszym stanie. Oferty dotyczące kompleksowej naprawy instrumentu wystosowały trzy firmy: Ludwika Saganowskiego, Stefana Truszczyńskiego oraz Wacława Biernackiego⁹⁰.

26 października 1946 r. Polskie Zakłady Akustyczne z siedzibą w Zielonej Górze skierowały pismo do proboszcza parafii św. Marcina, ks. dr. Noryskiewicza, w którym zawarto opinię dotyczącą instrumentu znajdującego się w kościele sukursalnym. Organy zostały uznane za piękne w szczegółach, protestanckie w stylu, znacznie podniszczone i nieco zdekompletowane.

Ogłędziny wykazały, że w bardzo zabrudzonym wnętrzu brakowało sześciu kompletnych głosów oraz ponad 300 piszczałek. Dodatkowo wskazano także uszkodzenia wiatrownic, tremola oraz układu powietrznego. Co ciekawe, napisy na klapkach rejestrowych sporządzone w języku niemieckim były niekompletne, a braki zostały uzupełnione sporządzonymi na maszynie do pisania papierowymi nalepkami⁹¹. Wskazywać to może na fakt nieukończenia przez Goebła przebudowy organów.

Dyspozycja zastana w 1946 r. prezentowała się następująco:

⁸⁸ Na podstawie notatek stanowiących załącznik do karty ewidencyjnej obiektu przechowywanej w Narodowym Instytucie Dziedzictwa w Warszawie.

⁸⁹ *Głos Wielkopolski* nr 232/1945, s. 3.

⁹⁰ Na podstawie notatek stanowiących załącznik do karty ewidencyjnej obiektu przechowywanej w Narodowym Instytucie Dziedzictwa w Warszawie.

⁹¹ Kopia pisma załączona do karty ewidencyjnej organów z par. św. Marcina w Poznaniu przechowywanej w Narodowym Instytucie Dziedzictwa w Warszawie.

Tab.7. **Dyspozycja instrumentu w 1946 r.**⁹²

Manual I	Manual II	Manual III	Pedal
Prinzipal 16'	Hohlflöte 8'	Geig. Prinzipal 8'	[vacat]
Prinzipal 8'	Quintatön 8'	Rohrflöte 8'	Posaune 16'
[vacat]	L. Gedakt 8'	Gemshorn 4'	Prinzipal 16'
Trompete 8'	Bloklöte 4'	Aeoline 8'	Subbas 16'
Gemshorn 8'	Prinzipal 4'	Vox caelestis 8'	Echobas 16'
Flüte harmonique 8'	Octave 2'	Nonparel 2'	Nachthorn 4'
Gedakt 8'	Nachhorn 2'	Quinte 1 1/3'	Basflet 8'
Octave 4'	Octave 1'	Flautino 2'	Octavbass 8'
Kl. Gedakt 4'	Sesquialtera	Cymbel 2 F.	Quintbass 10 2/3'
Quinte 2 2/3'	[vacat]	L. Gedakt 16'	Octave 4'
Octave 2'	[vacat]	Basson 16'	[vacat]
Mixtur 3–4 F.	R. Schalmel 8'	Engl. Horn 8'	
Cymbel 3 F.	Quinflet 1 1/3'	[vacat]	
	Mixtur 3 F.		

Z dyspozycji wynika, że instrument był już przebudowany w duchu *Orgelbewegung* oraz posiadał jeden głos mniej niż organy Voelknera. Trudno jednak orzec, czy został on pominięty, czy być może usunięty przez Goebela. Według pisma sugerowano jednak zmianę tej dyspozycji, aby organy bardziej odpowiadały nabożeństwom katolickim. Sugerowano wymianę niektórych głosów oraz przebudowę innych, aby każdy manual tworzył odrębną całość oraz w każdym z nich znalazły się głosy podstawowe i górne z rodziny pryncypałów i fletów. Ponadto zalecano przebudowę głosów miksturowych, które uznano za zbyt piskliwe,

⁹² Tamże.

przez co nie odpowiadały potrzebom i duchowi katolickiej muzyki kościelnej. Po przebudowie dyspozycja miała wyglądać następująco:

Tab. 8. Proponowana dyspozycja organów⁹³

Manual I	Manual II	Manual III	Pedał
Pryncypał 16'	Flet otwarty 16' *	Kwintadena 8'	Pryncypał 16'
Burdon 16'	Pryncypał skrzypcowy 8'	Aeolina 8'	Subbas 16'
Pryncypał 8'	Flet kryty 8'	Vox caelestis 8'	Echobas 16' *
Flet kryty 8'	Flet blokowy 4'	Kwinta 5 1/3' *	Kwinta 10 2/3'
Gemshorn 8'	Unda maris 4' *	Flet rurkowy 4' *	Oktawa 8'
Flet kryty 4'	Pryncypał 4'	Vox angelica 4' +	Flet basowy 8'
Flet rurkowy 4' +	Oktawa 2'	Dulcjana 4' +	Viola alta 8'
Oktawa 4'	Flecik 2'	Flet stożkowy 2' *	Oktawa 4'
Nocny róg 2'	Flet cymbałkowy 1' *	Violina 2' +	Nocny róg 4'
Mikstura 3-rzędowa *	Mikstura łagodna 3-rzędowa *	Harfa colska 2' +	Salicjonał 4' *
Cymbały 3-rzędowe *	Sesquialtera *	Oktawa łagodna 1'	Puzon 16'
Trąba 16' +	Fagot 16'	Miscaella 3-rzędowa *	
Trąbka 8'	Rożek 8'	Szałamaja 8'	
	Vox humana 4' + ⁹⁴		

⁹³ Głosy w dokumencie zostały przedstawione według ich rodzaju. Dla klarowności przekazu zostały one uporządkowane według stopażu z wyodrębnieniem głosów językowych. Głosy, które miały zostać wykonane od nowa oznaczono „+” zaś głosy przerobione „*”.

⁹⁴ Według spisu głosów do wykonania podano głos o wysokości 8', zaś dyspozycja i opis podaje głos 4'.

Reszta głosów pozostałaby niezmieniona, dopuszczono jednak zmiany między sekcjami. Dokument nie wspomina o zastosowanych połączeniach i urządzeniach dodatkowych. W wyniku zmian zupełnie wyeliminowanoby głosy Nonparel 2' oraz Kwinta 1 1/3'. Sugerowano, iż można wykorzystać je w innych organach. Koszt prac oszacowano na 1 000 000 zł, co dla parafii było kwotą niemożliwą do zapłacenia, przez co proponowane zmiany nie doszły do skutku⁹⁵.

W 1947 r. Ks. Noryśkiewicz otrzymał informację, że w Poznaniu przebywa jeniec niemiecki, który był właścicielem fabryki organów w Bawarii. Pracował on w Zakładach im. Cegielskiego. Zarządca kościoła zwrócił się do dyrektora Zakładów p. Murzynowskiego, aby ten mógł przeprowadzić remont organów. Jeniec tym okazał się Max Thierauf⁹⁶, który pracując przez trzy tygodnie wyczyścił instrument i założył nowe mieszki⁹⁷. Ponadto w 1948 r. postanowiono uzupełnić trzy głosy w organach: Gamba 8', Fugara 8' i Waldflöte 2'. Piszczalki miał wykonać Kazimierz Dudziński z Bydgoszczy za cenę 40 000 zł⁹⁸. Ich montażu dokonał Thierauf, który za prace w 1947 i 1948 r. nie otrzymał żadnego wynagrodzenia⁹⁹. Ponadto proboszcz parafii św. Marcina określił, że organy, obok instrumentu w kościele Wszystkich Świętych, są najlepsze w Poznaniu a praca organmistrza z Bawarii odznacza się znaczną wiedzą i doświadczeniem, których brak polskiemu organmistrzom¹⁰⁰.

⁹⁵ Na podstawie kopii pisma załączonej do karty ewidencyjnej obiektu w parafii św. Marcina w Poznaniu oraz notatek dołączonych do karty ewidencyjnej organów kościoła Najświętszego Zbawiciela przechowywanych w Narodowym Instytucie Dziedzictwa w Warszawie.

⁹⁶ Max Thierauf (1911–1964) – naukę zawodu odbył w firmie swojego ojczyma Eusebiusa Dietmanna, a następnie kontynuował naukę w Baden i Nadrenii. Podczas II wojny światowej dostał się do polskiej niewoli. Powrócił do ojczyzny w 1950 r. [za:] *Lexikon süddeutscher Orgelbauer (Taschenbücher zur Musikwissenschaft)* pod red. H. F i s c h e r a i T. W o h n h a s a, Wilhelmshaven 1994.

⁹⁷ Kopia pisma ks. Noryśkiewicza do Kurii Arcybiskupiej w Poznaniu z 23 marca 1948 r. dołączona do karty ewidencyjnej instrumentu przechowywanej w Narodowym Instytucie Dziedzictwa w Warszawie.

⁹⁸ Tamże.

⁹⁹ Na podstawie notatek stanowiących załącznik do karty ewidencyjnej obiektu przechowywanej w Narodowym Instytucie Dziedzictwa w Warszawie.

¹⁰⁰ Kopia pisma ks. Noryśkiewicza do Kurii Arcybiskupiej w Poznaniu z 23 marca 1948 r. dołączona do karty ewidencyjnej instrumentu przechowywanej w Narodowym Instytucie Dziedzictwa w Warszawie. Jako przykład braku wiedzy i doświadczenia polskich

Kolejny remont został przeprowadzony w kwietniu 1949 r. przez Władysława Kaczmarka z Wroniek¹⁰¹.

Od 1952 r. instrument przeszedł pod opiekę Roberta Polcyna z Poznania. Według niego organy w tym czasie były w złym stanie i określił ich sprawność na 40%. 27 kwietnia 1953 r. przedłożył on kosztorys na kompleksową naprawę instrumentu obejmującą m.in. naprawę i dostarczenie piszczałek, mechanizmu powietrznego, czyszczenie instrumentu, naprawę i poprawę działania żaluzji, wykonanie nowych szyldeków rejestrowych, wykonanie ławeczek do superłączników oraz strojenie całego instrumentu. Prace wyceniono na 36 805 zł. Remont zakończył się rok później, a jego ostateczny koszt wyniósł 41 805 zł¹⁰².

Protokół odbioru wskazuje, że choć organy zostały mniej więcej doprowadzone do stanu oryginalnego, wprowadzono w nich zmiany w dyspozycji, intonacji oraz techniki. Jednakże notatki wskazują, iż wielkość wybudowanych przez Voelknera organów określono na 51 głosów, choć dyspozycja po jego remoncie (wraz z wykonanymi szyldekami rejestrowymi) wskazuje, że było ich 52.

W chwili odbioru w organach występowały braki następujących głosów: Róg pryncypałowy 8', Nasard 2 2/3', Tercja 1 3/5', Piszczałka szumiąca 2-chór w III manuale oraz Klarнету wargowego 8' w II manuale. Ponadto braki kilkunastu piszczałek odnotowano w głosach Regał 16' i Rożek nocny 1'¹⁰³. Polcyn ponownie remontował organy w 1960 r., zaś w kwietniu 1962 r. podpisano z nim umowę na strojenie tylko 44 głosów¹⁰⁴.

Dyspozycja instrumentu po generalnym remoncie Polcyna prezentowała się następująco:

organmistrzów ks. Noryskiewicz podał instrument, który znajdował się w Konserwatorium Poznańskim.

¹⁰¹ Na podstawie notatek stanowiących załącznik do karty ewidencyjnej obiektu przechowywanej w Narodowym Instytucie Dziedzictwa w Warszawie.

¹⁰² Na podstawie notatek oraz kopii pisma R. Polcyna stanowiących załącznik do karty ewidencyjnej obiektu przechowywanej w Narodowym Instytucie Dziedzictwa w Warszawie.

¹⁰³ Protokół odbioru organów z 1 kwietnia 1954 r. dołączony w postaci kopii do karty ewidencyjnej organów przechowywanej w Narodowym Instytucie Dziedzictwa w Warszawie.

¹⁰⁴ Na podstawie notatek stanowiących załącznik do karty ewidencyjnej obiektu przechowywanej w Narodowym Instytucie Dziedzictwa w Warszawie.

Tab. 9. Dyspozycja instrumentu po 1954 r.¹⁰⁵

Manual I	Manual II	Manual III ¹⁰⁶	Pedal
Pryncypał 16'	Regał 16'	Flet łagodny 16'	Puzon 16'
Trąbka 8'	Klarnet wargowy 8'	Róg pryncypałowy 8'	Bas kwintowy 10 2/3'
Pryncypał 8'	Cymbałka 2-chór.	Gamba 8'	Pryncypał basowy 16'
Dulcjan 8'	Sesquialtera 2 2/3' i 1 3/5'	Vox caelestis 8'	Violon basowy 16'
Gęśle 8'	Rożek nocny 1'	Flet koncertowy 8'	Sztort 16'
Flet harmoniczny 8'	Pryncypał skrzypcowy 8'	Flet rurkowy 8'	Echo basowe 16'
Flet kryty 8'	Fujarka 8'	Flet harmonica 4'	Flet basowy 8'
Flet rurkowy 4'	Kwintaton 8'	Pryncypał 4'	Oktawa basowa 8'
Oktawa 4'	Flet kryty 8'	Nasard 2 2/3'	Róg nocny 4'
Kwinta 2 2/3'	Flet kryty 4'	Pikolo 2'	Oktawa 4'
Pryncypał 2'	Gęśliczka 4'	Tercja 1 3/5'	Flet leśny 2'
Kornet 3-chór	Pryncypał skrzypcowy 4'	Piszczalka szumiąca 2-chór	
Mikstura 4-chór.	Oktawa 2'	Rożek angielski 8'	
	Kwinta 1 1/3'	Tuba 8'	

Urządzenia dodatkowe: Tremolo, dzwonek kalikancki; połączenia: II–I, III–I, III–II, III–P, II–P, I–P¹⁰⁷; połączenia typu sub: III–III, II–I; połączenia typu super: II–I, III–I, II–II, III–III; rejestry zbiorowe: Piano, Mez-

¹⁰⁵ Na podstawie oględzin zachowanego kontuaru.

¹⁰⁶ Szyldziki rejestrowe koloru zielonego. Sekcja znajduje się w szafie ekspresyjnej.

¹⁰⁷ Połączenia manualów do pedału uruchamiane były przy pomocy włączników pod klawiaturą I manualu.

zoforte, Forte, Tutti; dwie wolne kombinacje wraz z włącznikami kombinacji dla każdej sekcji; wałek crescendo; Piano Pedal.

Ponadto w kontuarze widać dwa miejsca, gdzie prawdopodobnie umiejscowione były tabliczki budowniczych: pierwsze nad klawiaturą III manualu, gdzie najprawdopodobniej znajdowała się tabliczka Paula Voelknera (zachowany kontur i otwory po gwoździakach), zaś druga nad włącznikami rejestrowymi sekcji pedału, gdzie być może znajdowała się tabliczka Goebela, bądź Polcyna.

Według notatki z 1966 r. w organach odnotowano następujące braki: w pedale Violon 16'; w II manuale Klarnet wargowy 8' oraz części Regału 16'¹⁰⁸; w III manuale Piszczalka szumiąca 2-chórowa, Róg pryncypałowy 8' oraz części Tuby 8' oraz Rożka angielskiego 8'¹⁰⁹. Część z braków musiała zostać uzupełniona, gdyż karta ewidencyjna z 1994 r. wskazuje, iż w instrumencie brakowało Klarnetu 8' w II manuale, Rogu pryncypałowego 8' w III manuale oraz kilku piszczałek Violonu 16' z pedału¹¹⁰.

Stan organów w następnych latach ulegał pogorszeniu.

W 1996 r. poznański organmistrz Jan Drozdowicz wystosował swoją ofertę dotyczącą przebudowy instrumentu. Zaproponował zmianę traktury z pneumatycznej na elektro-pneumatyczną oraz wstawienie nowego kontuaru. Według przedłożonego planu organmistrz miał także uzupełnić braki w instrumencie, gruntownie go wyczyścić oraz zakonserwować i odnowić.

Na remont zdecydowano się dopiero po 2000 r. Dokonano wtedy zmiany traktury, a także wstawiono nowy kontuar. Stary, sprawny kontuar został w sposób brutalny rozłączony z instrumentem (rurki zostały wycięte) i obecnie niszczeje. Ponadto zmieniono dyspozycję instrumentu ograniczając liczbę głosów do 49¹¹¹:

¹⁰⁸ W notatce mylnie napisano stopaż głosu, zamiast 16' jest 8'.

¹⁰⁹ Na podstawie notatek stanowiących załącznik do karty ewidencyjnej obiektu przechowywanej w Narodowym Instytucie Dziedzictwa w Warszawie. Zastanawiający jest fakt, że w porównaniu z protokołem odbioru z kwietnia 1954 r. pojawiły się nowe braki w organach.

¹¹⁰ *Karta ewidencyjna organów*, opr. A. J a z d o n.

¹¹¹ Ograniczenie liczby głosów wiąże się prawdopodobnie z nieuzupełnieniem piszczałek do trzech wcześniej wymienionych głosów. Na kontuarze pozostawiono jednak miejsce na ich umiejscowienie.

Tab. 10. Obecna dyspozycja instrumentu¹¹²

Manual I	Manual II	Manual III ¹¹³	Pedal
Prinzipal 16'	Geigenprinzipal 8'	Bordun 16'	Prinzipalbass 16'
Prinzipal 8'	Salizional 8'	Ital. Prinzipal 8'	Subbass 16'
Dulciana 8'	Quintaton 8'	Gamba 8'	Echobass 16'
Gemshorn 8'	Gedacktfloete 8'	Vox coelestis 8'	Quintbass 10 2/3'
Floete harm 8'	Gamba 4'	Konzertfloete 8'	Oktavbass 8'
Gedackt 8'	Fugara 4'	Rohrfloete 8'	Bassfloete 8'
Octave 4'	Gedackt 4'	Floete harm. 4'	Oktave 4'
Rohrfloete 4'	Octave 2'	Oktave 4'	Floete 2'
Quinte 2 2/3'	Quinte 1 1/3'	Nasat 2 2/3'	Trompete 8'
Prinzipal 2'	Nachthorn 1'	Piccolo 2'	Pozaune 16'
Kornet 3–F.	Sesquialtera	Terz 1 3/5'	[vacat]
Mixtur 4–F.	Zimbel 2–F.	Rauschquinte 2–F.	
Trompete 8'	Englischhorn 8'	Tuba 8'	
[vacat]	[vacat]	[vacat]	

Połączenia: III–I, II–I, III–P, II–P, I–P, Sub III man; urządzenia dodatkowe: Tremulant, wałek crescendo, urządzenie do nagrywania i odtwarzania dwóch utworów (zapamiętujące sekwencję elektromagnesów); stałe kombinacje: PP, P, MF, F, FF, TT; 7 programowalnych kombinacji.

W ten sposób okaleczono dość ważny zabytek na organologicznej mapie Polski. Doprowadzenie do stanu używalności starego kontuaru

¹¹² Na podstawie oględzin własnych autora.

¹¹³ Sekcja znajduje się w szafie ekspresyjnej.

oraz całego instrumentu do stanu oryginalnego stanowić będzie dość duże przedsięwzięcie, które jak na razie nie jest planowane. Ponadto obecny stan organów pozostawia wiele do życzenia. Największe organy zbudowane przez Paula Voelknera powoli niszczejają.

Ten niewielki urywek z bogatej działalności Paula Voelknera w Poznaniu świadczyć może o prężnie działającym przedsiębiorstwie, za czym przemawiają stworzone przez Voelknera instrumenty. Opinia o nich musiała być dobra, tym bardziej, że w Poznaniu w tym samym okresie działały inne zakłady organmistrzowskie, które jednak nie wybudowały żadnego instrumentu w samym mieście, ograniczając się jedynie do innych miejscowości w Wielkopolsce. To jemu powierzono budowę najbardziej prestiżowego instrumentu w mieście oraz tu stworzył swoje największe organy. Dzięki pobytowi Voelknera w Poznaniu oraz zachowanemu materiałowi źródłowemu udało się także ustalić nowe fakty z jego życia. Całość życia i działalności Voelknera zasługuje na osobne opracowanie, gdyż duża część jego prac jest nadal zachowana, co najważniejsze w zadowalającym stanie. Szkoda tylko, że wielki organmistrz odszedł po I wojnie światowej w wielkie zapomnienie.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie

Archiwum Parafii Bydgoszcz, Budowa organów i reparacja, sygn. 84/61.

Archiwum Państwowe w Poznaniu

Akta Miasta Poznania, Kartoteka ewidencji ludności, 15205/560–561;

Konsystorz ewangelicki w Poznaniu, Beschlagnahme des Bronzeglocken und zinneren Orgelprospektpfeifen. Band I, sygn. 2948; Beschlagnahme und Ablieferung von Orgelpfeifen und Windleitungen. Band I, sygn. 2951; Neubau der Kirche für die Neustädtische evangelische Pfarrgemeinde zu Posen. vol. II, sygn. 5877; Neubau der Kirche-Posen-Neustadt (Poznań). vol. III, sygn. 5878; Bauten und Reparaturen an der Kirche der St. Paulikirchengemeinde in Posen /Poznań/. vol. IV, sygn. 5879.

Inspekcja Budowlana w Poznaniu – mieście, Kostenüberschlag über bauliche Ausführungen im Äusseren und Inneren der St. Pauli – Kirche in Posen – ewangelicki, sygn. 53; Kościół świętego Pawła – ewangelicki, sygn. 54;

Franziskaner Kirche, sygn. 66; *Akademie (w Poznaniu)*, sygn. 75; *Unterhaltung der Königlichen Akademie*, sygn. 77.

Narodowy Instytut Dziedzictwa w Warszawie

Karta ewidencyjna organów kościoła Najświętszego Zbawiciela w Poznaniu, opr. A. Jazdon, wraz z załącznikami.

Karta ewidencyjna organów kościoła św. Marcina w Poznaniu, wraz z załącznikami.

Źródła drukowane

Catalog der Orgelbau-Anstalt von Wilhelm Sauer in Frankfurt A. Oder, Frankfurt(?) ca1882.

Głos Wielkopolski nr 232/1945.

Goniec Wielkopolski, R. 46, nr 11 z 16 I 1923 r.

Nowy Kurjer (dawniej „Postęp”), R. 40, nr 110 z 14 V 1929 r.

Ostdeutsche Ausstellung für Industrie, Gewerbe und Landwirtschaft, Posen 1911: offizieller Katalog, Poznań 1911.

Paul Voelkner, Bromberg. Orgel-Bauanstalt mit Maschinenbetrieb. Verzeichnis, [b.m.] ca1900.

Opracowania

Brylla W. J., *Organmistrz Paul Voelkner z Bydgoszczy – przyczynki do monografii firmy, Organy i muzyka organowa*, t. VII, Gdańsk 1988; *Voelkner, Lexikon norddeutscher Orgelbauer, t. III: Sachsen-Anhalt und Umgebung*, pod red. U. Pape i W. Hackel, Berlin 2015.

Czacharowski L., *Katalog organmistrzów poznańskich i ich prac od XVI wieku do 1945 roku; Kronika Miasta Poznania*, 2/2010, Poznań 2010, s. 56–67; *Niebudująca historia papierowej piszczałki*, *Ruch Muzyczny* nr 3/1988; *Organy poznańskie w świetle badań źródłowych (XIV w. – 1945 r.). Obszar śródmiejski*, *Kronika miasta Poznania. Władze miejskie*, nr 1/1999.

Geschichte der Orgelbaukunst in Ost- und Westpreussen von 1333 bis 1944. Bd. 2.2, Von Johann Preuß bis E. Kemper & Sohn, Lübeck-Bartenstein, red. W. Renkewitz, J. Janca, H. Fischer, Köln 2015.

Jakimowicz T. red., *Architektura i urbanistyka Poznania w XX wieku*, Poznań 2005.

Janca J., *Uzupełnienie do artykułu W. J. Brylli pt. „Organmistrz Paul Voelkner z Bydgoszczy”*, *Organy i muzyka organowa VIII*, Gdańsk 1991; *O działalności organmistrzowskiej rodziny Goebłów w setną rocznicę założenia firmy*, *Organy i muzyka organowa*, t. IX, Gdańsk 1994.

Kiec O., *Protestantyzm w Poznańskim 1815–1981*, Warszawa 2001.

Kołodziej M., *Bydgoski okres działalności organmistrza Paula Voelknera, Organy i ludzie: młoda organologia Polska*, pod red. M Trzaskalik-Wyrwa, Warszawa 2015.

Lexikon süddeutscher Orgelbauer (Taschenbücher zur Musikwissenschaft), pod red. H. Fischera i T. Wohnhaasa, Wilhelmshaven 1994.

Musialik J., *Bydgoska wytwórnia fisharmonii M. Wybrański i S-ka, Polski Rocznik Muzykologiczny*, t. XV, Warszawa 2017.

Ostrowska-Kębowska Z., *Architektura i budownictwo w Poznaniu w latach 1780–1880*, Poznań 2009.

Prasał A., *Szczegóły konstrukcyjne organów Paula Voelknera na przykładzie unikalnego katalogu firmowego z 1900 r.*, *Folia Organolica*, nr 1, Opole 2018.

Skuratowicz J., *Architektura Poznania 1890–1918*, Poznań 1991.

Witryny internetowe

<https://zabytkoweinstrumenty.wordpress.com/2019/03/09/voelknerowie-organmistrzowie-z-duninowa/comment-page-1/?unapproved=882&moderation-hash=937277a1d95c91cc6b4fd68b9428e268#comment-882> [dostęp: 06.01.2020].

<http://fredry.pl/historia-parafii/powstanie-parafii/> [dostęp: 16.01.2020].

Fotografia

Paul Voelkner przy organach kościoła św. Jacka w Słupsku. *Paul Voelkner, Bromberg. Orgel-Bauanstalt mit Maschinenbetrieb. Verzeichnis*, k. b/n.
